

С. В. Маланчук

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ЗАМОК XIV-XVII ст. У ДОСЛІДЖЕННЯХ Ю. СІЦІНСЬКОГО

У статті автор розкриває погляди Ю. Сіцинського на еволюцію кам'янецького замку протягом XIV-XVII ст.

Ключові слова: замок, староста, планувальна структура, історико-архітектурний образ, гравюра, історична топографія.

Кам'янець-Подільський відноситься до числа одного з давніх міст України, першопочатки якого датуються кінцем XII – початком XIII ст. [4, с. 127]. В основі цих свідчень є археологічні матеріали. Найбільш конкретні писемні відомості про замок і місто дійшли до нас з XV-XVII ст. Це період в історії Кам'янця, коли остаточно сформувався той історико-архітектурний ансамбль замку, що зберігся до наших днів [4, с. 127].

Оскільки замок є досить своєрідною пам'яткою архітектури, він неодноразово привертая і привертає увагу дослідників, серед яких М. Грушевський [6; 7], О. Яблоновський [1], О. Прусевич [2], Т. Будянська [3], П. Юрченко [19], Є. Пламеницька [8; 9; 10; 11; 12] та ін.

Особливий внесок у вивчення історії еволюції замку зробив Ю. Сіцинський, наукова діяльність якого відноситься до останніх десятиліть XIX – перших десятиліть XX ст. Заслугує на увагу його праця «Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст.», в якій автор намагався систематизувати інформацію про кам'янецький замок, розглянути специфіку його топографічного розміщення, планувальну структуру, дослідити архітектурну біографію тощо [18]. Зокрема, вивчаючи питання про першопочатки замку, Ю. Сіцинський коротко характеризує його описи 1494 та 1544 рр. (з переліком башт і споруд на території замку), аналізує гравюри, виконані Кипріяном Томашевичем та іншими художниками другої половини XVII ст., з'ясовує їх значення для вивчення історико-архітектурного образу оборонної структури. Зазначимо, що по відношенню до його найдавніших будівельних етапів, автор стверджував, що Кам'янець-Подільський замок збудовано одночасно із заснуванням самого міста, тобто після 1362 р. Саме після Синьоводської битви великий литовський князь Ольгерд, прогнавши з Поділля татар, віддав цю територію своїм небогам – князям Коріатовичам [18, с. 13]. Сучасні дослідження дають підстави стверджувати, що початкову історію замку, як і самого міста, доречно пов'язувати з кінцем XII – початком XIII ст. [5, с. 15].

Не залишив поза увагою історик й вивчення планувальної структури замку, який мав форму видовженого чотирикутника (ширина його становила близько 50 м., довжина – в середньому 138 м.) і налічував 12 башт, сполучених між собою кам'яними стінами [18, с. 24]. Площа замкового подвір'я досягала коло 1 гектара, а вся площа замку з прибудовами – 1,5 га. [18, с. 24]. Чимало уваги науковець присвятив й дослідженню підземних ходів, що сполучали замок з передмістям Карвасари [15].

Цінною працею Ю. Сіцінського для вивчення теми є «Місто Кам'янець-Подільський. Історичний нарис» [13]. У ній історик приділяє чималу увагу історико-архітектурній еволюції кам'янецького замку, а також розкриває його соціально-економічне життя: описує функції замкових старост, з'ясовує види і кількість податків, які сплачувало населення староства і міста, характеризує діяльність замкового гарнізону і т.п. Зокрема, автор стверджує, що у XV-XVI ст. кам'янецький староста (замок був його резиденцією) мав необмежену владу, адже у його руках знаходилися адміністративні, судові, податкові, військові та інші важелі управління [13, с.85-86]. Дослідник повідомляє, що функціонування замку, його слуг, челяді і військовиків було можливим лише за рахунок сплати податків місцевим населенням, жертвами королівської казни і римських пап [13, с.88-89, 90, 98-101]. З переходом кам'янецького замку до рук поляків він, як королівський, утримувався за рахунок казни [13, с.88]. Свій внесок у розвиток оборони замку, як запевняє дослідник, робили римські папи Юлій II та Лев X, що також мало свій вплив на розвиток замку як резиденції старости [13, с.89-90]. На жаль, Ю. Сіцінський не достатньо точно систематизував і не виокремив розмірів податків, які направлялися на користь замку від підвладного місцевого населення.

З монографії дізнаємося також, що у замку постійно утримувався військовий гарнізон, який складався з трьох основних частин: артилерії (1494 р. – 1 пушкар, 11 великих гармат, 1672 р. – 4 пушкаря і багато гармат), замкової кінноти (1557 р. – 150 осіб, 1667 р. – 2 кінні хоругви по 100 коней) і піхоти (польський король Стефан Баторій у 1581 р. призначив сюди 150 стрільців, Сигізмунд III збільшив до 200 військовиків, а Ян Казимир у 1649 р. – до 300 осіб) [13, с.91-92].

Ю. Сіцінський є автором «Нарисів з історичної топографії міста Кам'янець-Подільського і його околиць» [17], у яких подає гравюру 1673-1679 рр., виконану Кипріяном Томашевичем з досить детальною її характеристикою. Вивчаючи міські укріплення, науковець показує й стан замку у другій половині XVII ст. і, зокрема, під час його облоги турками у 1672 р. [17, с.12-13]. Найбільше уваги автор акцентував у «Нарисах...» на локалізацію та руйнацію башт. Запевняє, що одна із башт була зруйнована вибухом пороху через необережність польських жовнірів та німецького майора Геклінга [17, с.13].

Поряд з гравюрою 1673-1679 рр. у книзі знаходимо й інші гравюри другої половини XVII ст., на яких зображено кам'янецький замок та міські укріплення. Серед них гравюра, що побачила світ у Франції (1693 р.), яка є досить подібною до гравюри, виконаної К. Томашевичем. Існує і римська гравюра міста 1684 р., однак вона має деякі відмінності, які Ю. Сіцінський назвав «грубими неточностями». Так, у Старому замку за гравюрою 1673-1679 рр. з північного боку розміщувалося 3 башти, а на римській гравюрі – 4. Немає на останній і зруйнованої башти. Невідповідність римської гравюри з реальним архітектурним образом замку, за словами автора, пояснюється ще й тим, що 4 наріжних замкових башти були зображені майже однаковими і названі папськими, проте папською була лише одна [17, с.43].

У «Нарисах...» також подається короткий, у вигляді історичної довідки, перелік православних храмів у місті, серед яких знаходимо й інформацію про костел св. Станіслава в Старому замку. Історик стверджує, що кос-

тел був побудований кам'янецьким старостою Яном Потоцьким наприкінці XVI ст., а за архітектурою відноситься до базилянського типу, про що засвідчує гравюра 1673-1679 рр. [17, с.21-22].

У 1929 р. побачила світ невелика за об'ємом (всього 10 сторінок) розвідка Ю. Сіцінського «Кам'янецький державний історично-культурний заповідник. Кам'янецька фортеця» [16], у якій надзвичайно стисло подається інформація про замок крізь призму важливих хронологічних подій в історії Поділля.

Дослідника цікавили питання локалізації на території замку цивільних, військових і релігійних споруд, у зв'язку з чим, очевидно, і з'явилася наукова праця вченого «Замкова церква в Кам'янці-Подільському» [14]. Опираючись на праці О. Яблоновського «Поділля наприкінці XV ст.», А. Петрушевича «Зведений галицько-руський літопис з 1600 по 1700 рр.» та М.Петрова «Подолія», Ю. Сіцінський доводив, що на території кам'янецького замку дійсно існувала в середньовіччі Покровська православна церква, яка була збудована ще князями Олександром і Юрієм Коріатовичами, у якій вони немовби були поховані після своєї смерті [14, с.481-482]. Історик різко критикував польських діячів М. Стрийковського і О. Стадницького, які намагалися доводити, що князі не могли побудувати православний храм у замку, оскільки були католиками. Крім того, вони запевняли, що князів Коріатовичів поховано у зовсім інших місцях [14, с.482-483, 486]. Мотивуючи той факт, що Покровської церкви не було зображено на гравюрі К. Томашевича, Ю. Сіцінський пояснював тим, що її було розібрано раніше за дозволом польського короля [14, с.485].

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. історія кам'янецького замку привертала увагу багатьох дослідників, однак найвагоміший внесок у його вивчення зробив Ю.Сіцінський. Його праці і сьогодні привертують увагу науковців та слугують важливим підґрунтям для детального вивчення і реконструкції кам'янецького замку, як важливої пам'ятки оборонного мистецтва України епохи пізнього середньовіччя і раннього нового часу.

Список використаних джерел:

1. Jablonowski A. Zamek Kamieniecki u schyłku pierwszej połowy XVI wieku. Regestr wszego budowania wokrog i zewnatrz zamku Kamienieckiego tak nowo murjw murowanych jako starych wedle potrzeb poprawionych i wywozienie przekopow zamkowych przez pana Wojciecha Starzechowskiego kasztelana bielskiego etc pomierzane. Roku 1544 // Przegląd bibliograficzno-archeologiczny. – Т.III. – 1882. – S.11-30.
2. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. – Kijjw-Warszawa, 1915. – 129 s.
3. Будянська Т. Замок у Кам'янець-Подільському. – К.: Держбудвидав, 1961. – 16 с.
4. Винокур І., Петров М. До початку історії Кам'янця-Подільського // Мappa Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996. – С.113-135.
5. Винокур І., Петров М. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект // Краєзнавство. – 1999. – №1-4. – С.10-23.
6. Грушевський М.С. Барское староство: Исторические очерки (XV-XVIII вв.). – К.: б.в., 1894. – 307 с.
7. Грушевський М. Опис подільських замків 1494 р. // Записки наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Т.VII. – Кн.3. – Львів, 1895. – С.3-16.
8. Пламаницкая Е. Из исследований Каменец-Подольской крепости // Археологические исследования на Украине в 1968 г. Информационное сообщение. – К., 1971. – С.260-266.

9. Пламеницька Є. Дослідження Кам'янець-Подільського замку // Археологія. – 1975. – №16. – С.14-37.
10. Пламеницька Є. Початкові етапи будівництва Кам'янець-Подільського замку // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С.139-143.
11. Пламеницька Є. Про час заснування Кам'янець-Подільського замку-фортеці // Слов'яно-руські старожитності. – К., 1969. – С.124-144.
12. Пламеницька Є., Винокур І., Медведовський І., Хотюн Г. Кам'янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис. – К.: Будівельник, 1968. – 120 с.
13. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К.: Типография С.Кульженко, 1895. – 257 с.
14. Сецинский Е. Замковая церковь в Каменце-Подольском // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1892. – №27-28. – С.474-490.
15. Сецинский Е. Исследование подземных ходов в Каменце-Подольском // Археологическая летопись в Южной России. – Т.3. – М., 1901. – С.149-150.
16. Сіцинський Ю. Кам'янецький державний історично-культурний заповідник. Кам'янецька фортеця. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1929. – 15 с.
17. Сіцинський Ю. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. – Кам'янець-Подільський: Подільське братство, 1994. – 60 с.
18. Сіцинський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст. (Історично-археологічні нариси) / Упор. С.В.Трубчанінов. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1994. – 96 с.
19. Юрченко П. Кам'янець-Подільський замок // Архітектурні пам'ятники. – К., 1950. – С.105-120.

In the article the author shows the views of Yu. Sicinskiy on the evolution of Kamyanets castle during XIV-XVII of item.

Key words: castle, head of castle, plan structure, historical-architectural form, engraving, historical topography.

Отримано: 19.03.2008

УДК 908(477.43)(092)

В. С. Прокопчук

ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ ГАРНАГА — ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

У статті розповідається про краєзнавчу діяльність кам'янчанина, архівіста-дослідника І.В. Гарнага.

Ключові слова: Державний архів, архівіст, краєзнавець, дослідник, Поділля.

Іван Володимирович Гарнага – знана людина, науковець, який за більш ніж 40 років науково-краєзнавчої діяльності видрукував у наукових збірниках, журналах і газетах близько 1200 нарисів, статей, повідомлень, рецензій. Про нього писали О. Алтухова, З. Климишена, висвітлюючи в основному його архівну працю [1; 35]. У даній статті прагнемо розширити панораму його занять, проаналізувавши краєзнавчий доробок.

Вперше познайомився з Іваном Володимировичем 1969 року, коли, працюючи учителем історії Маківської середньої школи на Дунаєвщині,